

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. М. Нічик

*ПЕТРО МОГИЛА
В ДУХОВНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ*

К., 1997. — 328 с.

Існують різні форми та ступені зв'язку авторського “я” із змістом того чи іншого творчого доробку. Вибір проблематики твору, характер її інтерпретації може бути певною мірою випадковим, з точки зору, так би мовити, загальної логіки авторського творчого шляху, особливо — якщо фахівець прожив досить довге та плідне творче життя...

В цьому плані той, хто, припустимо, майже виключно цікавився історією культури XVIII ст., може раптом звернутися до сучасної проблематики. І навпаки. І таке раптове, принаймні, з точки зору “стороннього спостерігача”, випадкове звернення може бути дуже плідним, а може, й ні...

Але є праці, які мають найорганічніший зв'язок з творчою біографією автора, з його творчою особистістю. Книга доктора філософських наук, професора В. М. Нічик “Петро Могила в духовній історії України” належить саме до таких праць.

Трудячись протягом більш як трьох десятиліть над перекладом та науковим аналізом величезної творчої спадщини професорів Києво-Могилянської Академії, В. М. Нічик не могла не звернутися до постаті фундатора цього навчально-наукового закладу та пов'язаного з ним величезного культурно-духовного континенту в історії розвитку всієї східнослов'янської письменності, не кажучи вже про історію України.

Слід зазначити, що така послідовність дослідження — від вивчення спадщини професорів Києво-Могилянської Академії як цілого до аналізу постаті Петра Могили та його культурно-історичного значення — в чомусь визначила своєрідну “зворотню історичну перспективу” в підході до творчості останнього. Образ Петра Могили та його діяльність, його твори, закінчені й незакінчені, постають перед читачем у світлі того, що “було потім”, що історично виросло й розвинулося з тих духовних імпульсів у широкому розумінні, що були ним створені...

Здається, саме в цьому полягає одна з найбільш значних особливостей авторського бачення постаті визначного діяча в духовній історії України, що знайшло відображення в рецензованій книзі. І саме такий підхід у методологічному плані є, на нашу думку, найбільш адекватним сутності проблеми, що сформульована у назві праці. Підкреслимо, що глибина та багатоаспектність наукового аналізу в ній значною мірою пов'язані саме з цим, можна сказати, щасливим збігом логіки особистого шляху в річищі дослідження з найбільш адекватною перспективою розглядання історичного змісту явища, ім'я якому — постать Петра Могили. І в цьому плані останній — не є винятком. На нашу думку, чим більш значним є той чи інший діяч культури, тим більшою має бути часова перспектива, своєрідна “часова відстань”, яка може дати змогу побачити його дійсні масштаби як явища.

Особлива увага в рецензованій книзі звертається на з'ясування ролі Петра Могили в процесах духовної консолідації українського суспільства.

Тут переконливо показано, що світоглядно-філософські, богословські, історичні, державно-політичні ідеї, які викладалися у заснованій ним колегії, поширювалися студентами цього навчального закладу по всій Україні. Вони сприяли витворенню єдиного комунікативного простору культури, а, отже, і процесам націотворення. Автор книги розглядає ці ідеї як суттєву передумову розпочатої Моголою розбудови духовної єдності українського народу, яка здійснювалася на ґрунті синтезу й переосмислення наукового, релігійного, політичного досвіду та культурних надбань Заходу і Сходу Європи через такі інституції, як церква, школи, колегії, друкарні, а також через різноманітні види мистецтва, зокрема музику, живопис, архітектуру, театр. Саме ця його діяльність, на думку автора, є визначальною для оцінки ролі і місця мислителя в історії України. Адже без духовного єднання не могло бути й політичної консолідації українських земель в одну державу, якої досяг, хоча й не на тривалий час Богдан Хмельницький. Формування національної держави, та ще й за умов іноземного гноблення, з необхідністю потребувало, як у давнину, так і нині, розвитку самосвідомості народу, розуміння ним спільності своїх інтересів, завдань, дій, виховання волі до цих дій. Тому, як наголошується в книзі, доробок мислителя є актуальним і в наш час.

В результаті проведеного дослідження автор доходить висновку, що Могила, його одностудентські та ідейні спадкоємці були потужним чинником формування спільноти, яка піднімалася над регіональними відмінностями численних розгалужень українського народу, й усвідомлюючи єдність своєї історії, мови, легенд, віри, звичаїв, ставала цілісною нацією. Але у XVII ст. з усього доробку Петра Могили та його оточення, коли релігія і церква відігравали провідну роль в ідейному і духовному житті, чи не найбільше значення в процесах націотворення мали систематизація та уніфікація православних канонів, догматики і чинів богослужб, розширення вживання української мови в церковних книгах і відправах.

До позитивних рис книги В. М. Нічик належить і те, що в ній докладно доводиться, що твори і діяльність Могили не лише допомагали засвоєнню Сходом Європи філософського, наукового, богословського доробку Заходу, а й репрезентували перед Заходом культуру українського народу, православне віровчення, східну церкву. Про це свідчить і те, що його твори перекладалися й видавалися мовами багатьох європейських народів, були знаними не лише інтелектуальною елітою, їх мали в своїх бібліотеках церковні і світські володарі, в тому числі й французькі королі. Через них Захід знайомився зі Сходом і знаходив там чимало своєрідного й неповторного. Проте справжній інтерес до культурних здобутків Східної Європи виник тоді, коли почався властивий модерному менталітету відхід від притаманної просвітництву абсолютизації ролі розуму в суспільному поступові. Водночас це був і початок усвідомлення Заходом загальнолюдського значення східноєвропейських духовних цінностей. У зв'язку з цим варто звернути увагу на особливе підкреслення автором тієї обставини, що вплив ідей та діяльності Петра Могили поширився на духовне життя всіх православних народів і набув світового розголосу. Продовжуючи започатковану Моголою традицію, його вихованці й послідовники, хоч би куди закидала їх доля, завжди сприяли розвиткові науки й культури, пробудженню національної свідомості та визвольним змаганням тих народів, серед яких жили й працювали, бо вони пам'ятали боротьбу за свободу власного народу.

Торкаючись зв'язків книги В. М. Нічик про Петра Могилу з попереднім творчим доробком дослідниці, треба звернути увагу й на те, що дослідження значення постаті та творчості цього видатного культурного дія-

ча в духовній історії країни, аналіз змісту його ідейної спадщини є конкретно-історичною реалізацією того загальнометодологічного підходу, який був відпрацьований та обґрунтований професором В. М. Нічик та її однодумцями значно раніше. Ще в монографії 1978 р., характеризуючи історичні особливості культурного розвитку в умовах прискорення темпів духовно-інтелектуальних процесів у XVI ст., В. М. Нічик підкреслювала, що ані схоластики, ані Відродження, ані Реформації в чистому вигляді у нас не існувало. Не виступали вони і як послідовно виникаючі періоди духовного розвитку. Комплекси ідей та уявлень, притаманні кожному з цих загальнокультурних явищ, співіснували в часі, переплітаючись та взаємодіючи між собою (див.: В. М. Нічик. Из истории отечественной философии конца XVII — начала XVIII вв. — К., 1978 г.).

Саме цей концептуальний підхід був конкретно-історично реалізований у низці праць дослідниці, в тому числі у книзі, присвяченій Петру Могили. Докладно аналізуючи праці мислителя, В. М. Нічик показує, як тісно перепліталися та співіснували в них просвітницькі, ренесансні, барокові, реформаційні та інші елементи, складаючи єдине синтетичне ціле (стор. 20, 32, 54, 97, 187, 203 та ін.). Вона підкреслює, що різноманітний за походженням та сутністю ідейно-духовний синтез об'єднував також витончені філософсько-богословські идеологеми з елементами народних вірувань, з образами та уявленнями, притаманними народній культурі (стор. 213—228 та ін.). Парадоксальний зміст ідей, розвинутих Петром Могилою, поєднував і такі, здавалося б, непомітні елементи, як кордоцентризм та сцієнтистсько-просвітницькі уявлення. Як показує дослідниця, головною основою усіх цих багатоманітних синтезів, їх загальнотеоретичною та, що особливо важливо, загальнопсихологічною базою виступає принцип толерантності, який дістав всебічний розвиток у творах та в суспільній діяльності Петра Могили. Саме принцип толерантності був основою ідеї національної єдності, служінню якої він присвятив свою діяльність. Загалом погоджуючись з аналізом дослідниці синтетичної природи філософських ідей мислителя, хочемо зауважити, що саме синтезуючі можливості барокових елементів розглянуто в книзі недостатньо. Можливо, це пов'язано частково з тим, що барокове начало тут головним чином досліджується в синтезі — як барочно-гуманістичний елемент. Такий підхід викликає деякий сумнів.

Присвячена безпосередньо аналізу творчого доробку та суспільної діяльності Петра Могили, талановита книга В. М. Нічик разом з цим глибоко й пристрасно розкриває сутність, соціальні функції та конкретно-історичні форми існування такого загальнокультурного явища, як толерантність — як певного теоретичного принципу, так і засобу політичної поведінки та певної психологічної позиції. В книзі переконливо підкреслюється, що саме всебічно розвинена толерантність може бути духовною передумовою національної єдності як головного чинника соціального самоствердження та вільного розвитку політично незалежної, самостійної й квітучої України.

І. Я. Матковська (Одеса),

В. В. Козачинська (Одеса)